

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертацію
Мартинової Світлани Петрівни
«ФЕНОМЕН МАРГІНЕЗУ ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЙ
СУЧАСНИХ ФОРМ У КУЛЬТУРОТВОРЧОМУ БУТТІ»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата культурології
за спеціальністю 26.00.01 – теорія та історія культури

Сучасний світ переживає період радикальних та стрімких змін. В ситуації нестійкості, нестабільності і невизначеності майбутнього виникають нові стратегії культурного вибору, нові потреби і нові можливості їх задоволення. Соціокультурна думка ХХІ століття досліджує принципи людського співіснування, аналізуючи деконструкцію ціннісно-сміслової картини світу. Саме це свідчить про незаперечну актуальність теми дисертаційного дослідження. Маємо насамперед висловити думку щодо загальної оцінки дисертації С. П. Мартинової яка є цілком завершеним, послідовно продуманим дослідженням, написаним доступною до автентичного розуміння мовою, працею, що відзначається новаторським характером та глибоким науковим змістом. Дисертантка зазначає, що актуальність та недостатня розробленість (мозаїчність) проблеми маргінальності особистості і пограничний, близький до критичного, соціокультурний перехідний стан в Україні, який накладається на всесвітню соціокультурну трансгресію, так званий «біфуркаційний зсув», визначили вибір теми дисертаційного пошуку.

В роботі окреслюються основні теоретико-методологічні підходи дослідження проблеми концептуалізації маргінальності в соціально-культурній традиції. Здійснюється реконструкція релігійно-екзистенціального контексту модифікації маргінальності через екзистенціали людського буття, виявляється онтологічний, топологічний і трансцендентний виміри маргінальності.

Авторка характеризує передумови дослідження і ступінь наукового опрацювання теми на основі аналізу проблеми в історико-культурній площині, зокрема, в протестантській версії екзистенціалізму, аналізує праці мислителів, для яких тематика маргінальності як реалія та перспектива перехідності була важливою складовою культурного аналізу, досліджує результати теоретичних пошуків в яких домінантною є ідея маргінально-екзистенціального страху смерті і відчаю в онтології людини (С. Керкегора, М. Хайдеггера, П. Тілліха, К. Барта, Ю. Хабермаса, Х. Ортеги-і-Гассета, А. Камю Г. Маркузе, К. Лоуренса, В. Франкла, та ін).

У дисертаційному дослідженні застосовується достатній комплекс методів, підходів і прийомів. У методологічний комплекс включено загальнонаукові методи, що дозволяють бачити загальну «перспективу» дослідження та власне культурні методи. Дослідження маргінальних спільнот як складних, відкритих, динамічних, самоорганізованих, цілісних систем стало можливим при поєднанні діалектичного і синергетичного методів. Застосування інтроспективного підходу уможливило потрактування маргінального ніби зсередини, через самоідентифікацію особистості. Можна із задоволенням відзначити, що подібний вибір орієнтований на найсучасніші засади історико-культурного пошуку, оскільки поєднує регулятивне значення класики з некласичними та постнекласичними методологічними підходами, корелює пояснювальний та інтерпретаційний пізнавальні механізми.

Мартінова С.П. аргументовано інтерпретує маргінальність як важливу складову екзистенційного досвіду, зазначає, що екзистенційний зміст поняття маргінальності має не лише соціальний контекст, але й онтологічний, оскільки виражає здатність перебувати на межі соціального буття, а екзистенційна маргінальність визначає внутрішні межі існування.

Виокремлюючи креативний потенціал феномену маргінальності, Мартінова С.П. наголошує на тому, що розвиток теорії маргінальності як в Україні, так і в рамках наукових шкіл США та Європи супроводжувався акцентуванням негативних сторін вказаного феномену в соціокультурному

середовищі. Не можна не погодитися з висновком про те, що розгляд маргінальності в межах бінарних опозицій «норма – патологія» і «центр – периферія» виявляється неможливим і непродуктивним, адже маргінальність здатна бути як конструктивною для окремого індивіда й суспільства, так і деструктивною, близькою до аномії. Свобода і обумовлена нею можливість – потенціал феномену маргінальності, який робить реальним плюралістичні суспільно-історичні процеси, багатоваріантність його реалізацій та оформлення в соціальний простір.

Дисертантка акцентує увагу на тому, що в суспільно-історичному розвитку маргінальність сприяє становленню у світі нових історичних і соціальних реалій через постійне формування нових суспільних структур і систем. Не можна не відмітити й припущення авторки про унікальну вкоріненість креативної складової маргінезу, що знаходиться у власне бутті, існуванні та специфічних властивостях самих рефлексивних систем, а також в умовах їхньої взаємодії із середовищем. У всіх живих систем і галузях є рефлекторні і психологічні (як у людини) підсистеми й механізми оцінки теперішнього, а також передбачення майбутнього, оцінки результатів дій. Багато важливих моментів центральних тезисів лютеранства знайшли вираження і в містичних течіях всередині протестантизму, зокрема в пієтизмі.

Аналіз основного змісту дисертації дає підстави для констатації того, що в процесі наукових пошуків дисертантка чітко сформулювала понятійний апарат дослідження, а саме мету, завдання наукового пошуку. Точно визначив об'єкт та предмет. Відрадною вважаємо той факт, що в ході роботи над дисертацією всі поставлені завдання автором виконано в повному обсязі, про що свідчать аргументовані та логічні висновки. Методологічне та теоретичне обґрунтування вихідних положень дослідження, науково виважене використання комплексу взаємодоповнюючих методів, які адекватні його меті та завданням, забезпечили вірогідність і надійність його результатів. Вважаємо цілком виправданим підхід дисертантки до побудови структури дисертаційної праці, яка складається із трьох розділів.

У Першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження маргінальної особистості» аспіранткою присвячено висхідним питанням дослідження феномену маргінезу, стану філософських розвідок проблеми маргінезу, його усвідомлення в релігійних концепціях, особливостям різних підходів до визначення сутності маргінальної особистості. Основна увага зосереджена на ґрунтовному теоретичному обґрунтуванні проблеми маргінезу як феномена культури.

Особлива увага приділена методологічній основі роботи. Методи дослідження виявляються специфічністю об'єкта й предмета дисертаційної роботи. Для осягнення та розуміння релігійного маргінесу в соціальному бутті людини важливими є концепти «гранична ситуація», «екзистенція» та «трансценденція», які дозволяють виявити природу маргінальної особистості та її ірреальність на підставі «методу сходження від абстрактного до конкретного», історико-генетичного та структуралістського методів – для розкриття витоків і генезису феномену маргінезу в її культурних та соціальних вимірах; поєднання компаративістського та герменевтичного методів дозволяє порівняти різноманітні концепції маргінезу в історії культурології та його екзистенціальні модуси й виробити власний підхід щодо досліджуваного феномену.

Здійснено перенесення акцентів з явища маргінальності безпосередньо на сутність маргінальності, на маргінальність як фактор суспільно-історичного розвитку. Зазначається, що маргінальність має атрибутивний характер, оскільки маргінальність – це соціокультурне і соціально-психологічне явище, універсальна властивість людського буття. В цьому контексті заслуговує схвалення:

- виокремлення дисертанткою концепту маргінальності в історико-культурному, соціально-філософському, аксіологічному, етико-релігійному дискурсах;

- чітке формулювання змісту категорій «маргінальність» «маргінальна свідомість», «релігійна маргінальність», «маргінальна креативність», «маргінальний перехід», «маргінальний стрибок».

У другому розділі «Маргінальність як соціальний феномен у протестантській версії екзистенціалізму» зосереджено увагу на маргінальності, що виявляється як внутрішня характеристика буття суспільства, особливо людського буття. Феномен маргінальності та скінченності буття було перевідкрито і переосмислено екзистенціалістами, але так чи інакше – у межах християнської парадигми. У виконаному дослідженні схарактеризовано кілька взаємозалежних типів маргінальності: біологічну, соціальну, вікову, культурну, моральну, політичну, релігійну й економічну маргінальність. Виділено об'єктивну – соціальну й суб'єктивну – екзистенціальну маргінальності. Екзистенціальна маргінальність визначає внутрішні межі існування людини. Вона контролюється й регулюється людиною й у цьому виявляється її феноменальність. Основним змістом феномена маргінальності є воля і зумовлювана нею можливість вибору. Виваженим вважаємо підхід Світлани Петрівни до аналізу маргінезу в протестантській екзистенційній культурі. Вихідними положеннями дослідження, на які спирається дисертантка, є логічно взаємопов'язані твердження про те, що: поступові зміни бачення феномена, переходи від домінування одних інтерпретацій до інших можуть справедливо розглядатися як індикатори певних трансформаційних тенденцій суспільної свідомості й подекуди навіть характеру політико-ідеологічної детермінації життя соціуму. Визначено причин формування маргінальної особистості, які криються у втраті нею своєї ідентичності (культурної, соціальної, релігійної, етнічної тощо).

У третьому розділі «Маргінальність як основа і фактор групової та особистої самоідентифікації: феномен чи соціальна необхідність в онтології людини» доводиться, що будь-яка соціальна система розглядала існування феномену маргінальності й розуміла його не інакше, як відхилення

від сформованої заданої норми – на культурологічному – як модель маргінальної свідомості, тобто, як тип мислення, характерний для суб'єкта (у будь-яких його модифікаціях), нездатного до інкорпорації до системи цінностей соціуму. З'ясовано, що маргінальність, яка сприймається як недолік або відхилення, може вважатися такою лише на фоні і з позицій соціальної визначеності.

У дисертації показано амбівалентний характер маргінезу та лабільність її концептуального виміру; виокремлено необхідні та достатні умови суспільного буття феномена маргінальності; окреслено, що маргінальність виступає як інструмент самоусвідомлення людиною свого місця у світі засобом того, що маргінальність наділяє свого носія унікальною здібністю як оглядати, так і існувати відразу в декількох цілісностях і даностях соціальної дійсності. Водночас спостерігається безперервність становлення самосвідомості суб'єкта маргінальності через тимчасову природну текучість самої маргінальності – її незакінченості й незакінчуваності як такої.

З'ясовано, що маргінал, перебуваючи на антропологічній межі «пограничної» ситуації, відчуває соціальний, метафізичний страх, що проблематизує смисл існування; символічне воскресіння індивідуума як автентичної унікальної особистості, екзистенціальний страх та їхні відмінності на різних соціально-історичних етапах фокусують увагу на ціннісних аспектах страху Божого як творчого синтезу любові, самотності та смерті.

Акцентовано увагу на тому, що страх смерті є страхом втрати екзистенції. Це страх остаточної втрати людиною самої себе, власного «Я» у всіх вищезгаданих формах самотрансценденції (мова йде про символічне вмирання і відродження).

Досліджено, що основні парадигми маргінальності базуються на виділених аксіологічних інваріантах. Мова йде про дескрипцію маргінальності за деякими універсальними критеріями, у цьому разі аксіологічними, що відтворюють теоретичну модель аксіосфери маргінального на

культурологічному – як модель маргінальної свідомості, тобто як тип мислення, характерний для суб'єкта (у будь-яких його модифікаціях), нездатного до інкорпорації в системі цінностей соціуму.

Сутність дисертації полягає в розробці оригінальної концепції культурного механізму, вводиться поняття онтогносеології маргінезу, що визначає екзистенціальний страх, який виступає модусом самоспоглядання, самоідентифікації Я через окреслення онтичного кола, виявлення маргінальних підстав метафізичного. Для цього автор обґрунтовує своєрідність концепції та методологічного підходу, що полягає в синтетичному характері дослідження, у якому вперше у вітчизняній українській культурі послідовно розглянуто в історико-соціальному та екзистенційному ракурсі модифікацію маргінезу та соціокультурне осягнення екзистенціалів людського буття. У праці виявляються онтологічний, топологічний, трансцендентний вимір маргінезу, яка визначається сутнісно-субстанціальним буттям людини.

Реконструйований комплексний авторський підхід щодо інтенції маргіналізації як важливого соціального феномена. Дуже вдало автором виокремлено метафізичні та соціально-культурні аспекти формування та розвитку маргіналізації та визначені механізми їх подолання; синтезовані ціннісно-нормативні, аксіологічні засади маргінезу в контексті їх поєднання з аналізом різних культурних парадигм в соціально-історичній еволюції. Знову-таки, необхідно звернути увагу на обґрунтоване оперування десертанткою у процесі аналітично-пошукової роботи такими категоріями когнітивного аналізу, як культурогенез, психогенез і антропогенез; надсвідомість, свідомість, підсвідомість, смисли, образи, механізми, що засвідчує наявність певного рівня соціально-культурного знання в авторки і вміння користуватися для вирішення проблем соціального розвитку і формування особистості.

Зауважимо, що ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у даній дисертації, є достатньо виваженим і

глибоким, що підтверджується наведеними аргументами та літературними джерелами.

Достатня кількість статей у фахових виданнях, матеріали, що в них містяться, повністю відображають результати дослідження. Автореферат відтворює зміст дисертації з достатньою адекватністю та повнотою, у цілому висновки і результати дослідження достатньо логічні, обґрунтовані та систематизовані.

Визнаючи дослідницьку культуру та сміливість порушених в дисертації Мартинової С.П. ряду питань, що залишаються в центрі наукових дискусій, слід висловити декілька зауважень:

- на наш погляд, у дисертаційній праці варто було б більше приділити увагу західній та східній традиції маргіналізації;

- виокремити яке з понять маргінезу саме використовує дисертантка в дисертації;

- не зрозуміло, як пов'язана маргінальність та екзистенціали людського буття, а саме маргінальність і самотність, маргінальність і любов?

- форма викладу матеріалу, на нашу думку, часто переобтяжена термінологічно. Використовуються дуже складні граматичні конструкції, не завжди в конкретних судженнях автор використовує поняття, терміни з одного рівня з точно встановленими зв'язками й переходами, семантикою;

- можна було б визначити психологічні та екзистенціальні основи маргіналізації з метафізикою страху, бо людина, яка існує між протидіючими силами лібідо, свідомим і несвідомим, несе в собі страх цього протидіючого й народження «Я-свідомості», який зобов'язана сховати сама перед собою, і для цього проектувати його в мінімізованій формі в різноманітні соціокультурні феномени, шукає еліксир безсмертя, кохання, тобто свою панацею. У ході праксіологічного розгляду проаналізовано широкий спектр дотичних ідей та концепцій зовнішнього спрямування, у яких феномен наближається до виходу за власні межі, тобто трансцендує, і тому з'являється конструктивна маргінальна людина;

- у підрозділі 3.3 акцентовано увагу на те, що «специфіка трансформаційних процесів в Україні полягає в тому, що вони відбуваються в умовах непогодженості різних варіантів їх інтерпретації різними соціокультурними групами». Зрозуміло, такі явища можна констатувати в будь-якому суспільстві, що стало на шлях трансформаційних перетворень. Треба було показати комплексну модель згідно з субкультурою. На нашу думку, треба чітко розділити відмінності західної та східної маргіналізації, у якій вплетена християнська, іудейська та мусульманська релігія, що спрямована на розуміння буття та трансформації людського духу. Саме завдяки розгорнутій методологічній частині дисертації, впровадження значної кількості оригінальних точок зору, які висвітлюють предмет усебічно й з різних боків та проекцій, автор отримує значні теоретичні надбання. Одночасно таке активне звернення дослідника до арсеналу методологічних засобів свідчить про його достатньо високу історико-культурну базу.

Проте варто зазначити, що висловлені побажання та зауваження не знижують цінності наукового дослідження та його науково-теоретичного і практичного значення. Дисертацію можна розглядати як завершену наукову працю, у якій отримано нові, належним чином обґрунтовані результати. У цілому вивчення її змісту дає підстави для констатування високого ступеня обґрунтованості висновків.

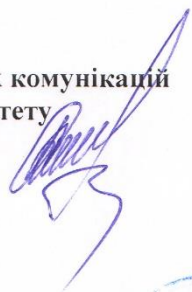
Дисертація Мартинової С.П. виконана на високому кваліфікаційному рівні, відзначається якістю викладу і оригінальністю. Роботі властива логічність у проведенні головних ідей, послідовність у вирішенні поставлених завдань, чітка структурованість та єдність. Текст дисертації демонструє доказовість суджень та евристичність результатів у галузі культурології, окреслює перспективи подальших наукових розвідок. Отримані результати дисертаційного дослідження суттєво збагачують

соціокультурну теорію і можуть бути використані в подальшій концептуалізації проблем, викликаних розвитком і викликами світової цивілізації.

Дослідження «Феномен маргінезу як чинник трансформацій сучасних форм у культуротворчому бутті», відповідає вимогам МОН України до кандидатських дисертацій і дає підстави для присудження його авторці, Мартиновій Світлані Петрівні, наукового ступеня кандидата культурології за спеціальністю 26.00.01 – теорія та історія культури.

Офіційний опонент:
доктор культурології, професор,
завідувач кафедри туризму,
документальних та міжкультурних комунікацій
Відкритого міжнародного університету
розвитку людини «Україна»

О. А. СТЕПАНОВА

*Підпис Степанової О.А. підтверджено
заступником директора ЧУРМА*

Чернівці 07.11.